

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

УДК 342.84(477)

М. Афанасьєва,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Запозичений з-за кордону та досить поширений сьогодні термін «виборча інженерія» застосовується як публіцистичною, так і науковою літературою, але при цьому жодна соціальна наука не виробила більш-менш однакового розуміння та чіткого визначення цього явища. Ситуація ускладнюється й тим, що у зв'язку з особливостями перекладу з англійської («electoral engineering») термін «виборча інженерія» використовується одночасно з терміном «електоральна інженерія». Обидва поняття, будучи затребуваними, прижилися на науковому ґрунті поряд з такими термінами, як «соціальна» та «політична інженерія», які вже використовувалися.

Методологічний принцип теоретичності та необхідність уніфікації наукового понятійного апарату вимагає дослідження категорії «виборча інженерія» з метою обґрунтування застосування технічного за природою поняття у конституційно-правовій матерії.

У вітчизняній науковій літературі цьому питанню не приділено належної уваги, окремі політологічні аспекти досліджували: В. Бебик, С. Устименко, В. Полторак; юридичні характеристики висвітлювали: О. Барабаш, В. Кампо, Ю. Ключковський, М. Орзіх, М. Ставнійчук, М. Савчин та інші. У зарубіжній літературі цій проблематиці присвячені праці: К. Гессе, М. Дюверже, К. Лійпгарта, Г. Маєра, П. Норріса, Р. Паунда, Дж. Сарторі, Ю. Хабермаса та інших.

Згідно з тлумачним словником російської мови за редакцією С. І. Ожегова та Н. Ю. Шведової етимологічно слово

«інженерія» далеко від соціальних та політико-правових процесів і безпосередньо належить до технічних наук та природознавства. Воно визначається як: 1) творча технічна діяльність; 2) конструювання нових, не існуючих в природі органічних одиниць [1]. Залишаючи в якості умовної константи такі елементи визначення «інженерії», як «діяльність ... з конструювання ...», спробуємо додати визначальних епітетів: «соціальна», «політична», «конституційна», «електоральна», «виборча», які привнесуть нового сенсу, значеннєвого відтінку та розширять спектр застосування категорії «інженерія».

Претензії на праволодіння терміном «інженерія» пред'являють майже всі прикладні соціальні науки: психологія, соціологія, політичний маркетинг та менеджмент, юриспруденція, кожна з яких надає йому свого змістовного забарвлення.

Однією з перших термін «інженерія» з технічно-виробничої сфери запозичила соціологія з метою підкреслення відмінності практичних функцій, виконуваних різними фахівцями у сфері управління, від діяльності фахівців фундаментальної науки, що виконують когнітивну функцію [2].

Вперше у науковий обіг термін «соціальна інженерія» ввів Р. Паунд у 1922 році. Теоретичну основу соціальної інженерії склали системна теорія Н. Лумана, теорія комунікативної дії Ю. Хабермаса, теорія соціального простору (поля) П. Бурдьє та інші. На теренах колишнього Радянського Союзу питання

про нову комплексну науку про працю та управління — прикладну «соціальну інженерію» поставив О. К. Гастев. Він розглядав соціальну інженерію як відносно самостійну галузь досліджень. Її відмінна риса полягала в переважній спрямованості не стільки на соціальне пізнання (відкриття наукових фактів або емпіричних закономірностей), скільки на зміну соціальної дійсності (впровадження інноваційних і практичних рекомендацій) [3]. Радянська соціальна інженерія довгий час перебувала в тіні ідеологічних стереотипів. Соціальне прогнозне проектування, стратегічне планування, соціальна інноватика, ігрове моделювання — от лише деякі з назв, за якими найчастіше приховувався зміст соціоінженерної діяльності.

Відповідно до самого загального визначення соціальна інженерія — це сукупність підходів прикладних соціальних наук, які орієнтовані на цілеспрямовану зміну організаційних структур, що визначають людську поведінку та забезпечують контроль за нею; це комплексний підхід до вивчення та зміни соціальної реальності, заснований на використанні інженерного підходу та наукомістких технологій. Соціальна інженерія в силу своєї специфіки зосереджує увагу на типових, повторюваних і рутинних процедурах і операціях, які більшою мірою, чим інші процеси, піддаються технологізації [4]. Комплекс соціоінженерної діяльності містить у собі: дослідження (проектування управлінських рішень) та програмування (впровадження та реалізацію управлінських рішень) [5].

Соціологія не оминула своєю увагою і виборчий процес, який також складається з типових, повторюваних і рутинних процедур та операцій, тому підпадає під технологізацію. Є. Волков, описуючи соціальну інженерію як комплекс практично орієнтованих знань в галузі управління соціальними структурами та процесами, вважає, що «виборчі технології та інші способи просування лідерів та їх команд є складовою частиною всіх блоків соціоінженерної діяльності» [6], тобто і проектування, і програмування.

На становлення інженерного, технологічного підходу у соціальній сфері певний вплив зробила психологія та прикладна антропологія, що має справу з описом змін у сфері людських відносин і розробкою принципів організаційної культури (Е. Чеппл, Г. Телен, Р. Парсонс і ін.).

Видатний психолог Б. Скіннер запропонував оригінальну концепцію «поведінкової інженерії», що ґрунтується на програмуванні життя кожного індивіда та формуванні відповідного «репертуару поведінки». У своїй книзі «Уолден-два» Б. Скіннер зазначає, що він не вірить у виборчу систему. Його утопічне суспільство «Уолден-два» створено за допомогою «поведінкової інженерії» Радою проектувальників, які не обираються, тобто урядом експертів [7]. Утопічне уявлення про психологів, які спрямовують людство до щастя та злагоди, поділяється далеко не всіма фахівцями. Нині все частіше соціальна інженерія розглядається як одна з неприйнятних форм суспільного контролю [8].

Політологи, що спеціалізуються на підготовці та проведенні виборчих кампаній, розглядають «виборчу інженерію» як галузь прикладної політології, що вивчає політичний маркетинг. При цьому поряд з терміном «виборча інженерія» використовуються також поняття «політична» та «електоральна інженерія», деякі автори їх ототожнюють, інші розширюють зміст одного за рахунок характеристик іншого.

Наводячи визначення «виборчої інженерії» як порівняльного дослідження різних виборчих округів і відповідне маневрування претендента з метою підвищення шансів на обрання, В. Шинкевич резюмує, що у такому значенні «політична інженерія залишається для більшості наших претендентів на лідерство скоріш екзотикою, ніж реальним інструментом політичної боротьби» [9], тобто ототожнює поняття «політичної» і «виборчої інженерії».

Політолог Львівського національного університету ім. Івана Франка Ю. Шведа вважає, що виборча інженерія — це наука про впровадження нових елемен-

тів у виборчу систему [10]. В. Бебик розглядає виборчу інженерію як пристосування виборчих процедур до реалізації інтересів правлячих політичних еліт щодо завоювання та збереження влади в державі, регіоні, місті, районі і т.д. [11].

У свою чергу Е. Хан у роботі «Виборча система як елемент електоральної інженерії» стверджує, що виборча система вирішальним образом впливає на характер і масштаби представництва в законодавчій владі різних соціальних інтересів, визначає характер відносин між виборцями та депутатами, значною мірою впливає на політико-ідеологічну структуру депутатського корпусу, а також багато в чому визначає географію виборів. Побудова необхідної політичної системи за допомогою виборчої, за його трактовкою, це електоральна інженерія [12].

Окрім відсутності єдиного понятійного апарату, політологічною наукою не вироблений і єдиний методологічний підхід до вивчення «виборчої інженерії» у межах навчального процесу. Наукові школи не мають комплексної концепції, задовольняючись, у кращому випадку, власними розробками в рамках спеціальних курсів. У програмі спецкурсу «Політичні партії та електоральна політика», що вивчають на факультеті політичних наук і соціології Європейського університету у Санкт-Петербурзі, як «політична інженерія» йменують «конструювання партійних систем шляхом експериментів з виборчою системою» [13], в свою чергу в Уфимському державному авіаційному технічному університеті в межах курсу «Політологія» виборча інженерія вивчається як «спеціальна техніка ведення виборчих кампаній» [14].

Крім визначень, що наводяться в межах соціологічної, політологічної науки та психології, зустрічаються і оригінальні трактовки, що ґрунтуються на спробах синтезувати напрацювання різних суміжних суспільних наук.

Автори навчального посібника, рекомендованого Учбово-методичним об'єднанням вузів Російської Федерації по освіті в галузі міжнародних відносин

як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів за фахом «Зв'язки з громадськістю», докладно характеризують сферу політичного консалтингу, розуміючи під ним послуги фахівців в галузі конкурентної політики (переважно виборчих кампаній), маючи на увазі, що ця діяльність поєднує і політичний маркетинг, і психологічні методики. Відповідно до цієї точки зору розробки соціальної психології й прикладної політології по електоральній інженерії втілюються у політичному консалтингу [15].

В. Халипов, наприклад, пропонує вивчати «виборчу інженерію» як вид політичної технології в рамках спеціального комплексу наук про владу — електоральної кратології. Причому він вважає, що в рамках електоральної кратології повинні розглядатися й питання створення необхідних політико-правових передумов для переходу від розрізнених, неузгоджених, а часом і конфліктогенних дій по реформуванню законодавства про вибори до розробки й прийняття повномасштабної державної програми, що охоплює ключові аспекти формування нової виборчої політики, права та законодавства [16].

На думку голови виборчої комісії Володимирської області Російської Федерації В. Коматовського, «виборча інженерія» є міжгалузевим поняттям, що охоплює процеси та відносини, пов'язані з необхідністю відтворення публічної влади, можливістю участі в цьому процесі, безпосередньою підготовкою та формуванням органів влади та місцевого самоврядування. Однак з погляду «виборчої інженерії» всі ці процеси й відносини важливі тільки тому, що шляхом зміни регулюючих норм і правил можлива зміна складу учасників правовідносин, обсягу їхніх прав і обов'язків, процедури виборчого процесу [17].

Юридична наука тягнє до використання терміна «виборча інженерія» з погляду на назву підгалузі конституційного права. Поряд з «виборчою» правознавці також оперують терміном «конституційна інженерія». Американський

дослідник Джованні Сарторі виділяє окремий науковий напрямок «конституційна інженерія», який розглядає конституцію як структуру, яка планується та створюється на основі стимулів. А виборчі системи, закріплені в конституції, Джованні Сарторі розглядає як «маніпуляційний інструмент політики», який впливає на поведінку виборців [18].

Конституційна інженерія може свідчити як про процеси модернізації конституційної системи, так і про спроби політичного істеблшменту свавільно впливати на хід розвитку суспільно-політичних інституцій без урахування закономірностей їх розвитку. Виборчі системи часто розглядають як засіб конституційної інженерії, який дозволяє модифікувати політичну систему суспільства та вплинути на функціонування інститутів влади [19].

Піппа Норріс, автор книги «Виборча інженерія: правила голосування та політична поведінка» [20], пише, що в основі обговорення теми виборчої інженерії з погляду закону — вплив і наслідки реформи виборчої системи на політичне представництво та електоральну поведінку.

Багата палітра наведених визначень наочно свідчить про відсутність єдиної позиції у визначенні цього явища, навіть у межах однієї науки, але, незважаючи на різноманіття, можна виокремити два підходи до розуміння виборчої інженерії: як до технології модифікації політичної системи шляхом зміни виборчого законодавства і як до технології організації та проведення виборчих кампаній окремих претендентів на виборні посади. Слід визначитися, чи є спільні риси у цих підходів і чи можливо їх поєднання в межах одного поняття «виборча інженерія».

В. Полтораки протиставляє «виборчу інженерію» поняттю «виборча технологія». Під виборчою інженерією він має на увазі адаптацію найбільш важливих виборчих процедур для ефективної реалізації інтересів правлячих та політичних еліт в плані завоювання та (або) збереження ними політичної влади, тобто своєрідне «інженерне проектування»,

зміну (або збереження) основних умов проведення виборчої кампанії. Він акцентує увагу на відмінності виборчої інженерії від виборчих технологій, яка, на його думку, полягає в тому, що останні походять з вже існуючих на початковий період тієї чи іншої виборчої кампанії умов, «правил гри», зокрема виборчого законодавства, а виборча інженерія має на увазі їх зміну або збереження [21].

Висунутий В. Полтораком часовий критерій «на початковий період» не дає чіткого розмежування, оскільки автором не визначений початок виборчої кампанії. Якщо врахувати, що для політичних партій «початковий період» виборчої кампанії починається мінімум за рік до виборів, а зміни виборчого законодавства в Україні як правило проводяться безпосередньо перед початком виборчого процесу, то практично всі прийоми виборчої інженерії не потраплять у часові межі, запропоновані В. Полтораком.

Крім того, В. Полтораки сам відзначає, що «підходи, застосовувані в процесі організації виборчої інженерії, багато в чому такі ж самі, що і при конструюванні та використанні виборчих технологій» [22]. Якщо взяти до уваги суб'єктивну сторону процесу модифікації політичної системи шляхом внесення змін до виборчого законодавства та визначити носія правотворюючого інтересу, стане зрозумілим, що цей процес є однією з технологій організації виборчої кампанії, яка заснована на адміністративному впливі на правотворчий процес. Адже внесення змін у виборче законодавство не завжди обумовлено об'єктивною необхідністю його вдосконалення, і як правило мотивом цієї діяльності є політична доцільність та суб'єктивна зацікавленість претендентів на виборні посади в отриманні певних преференцій у виборчому процесі.

Такої думки, зокрема, дотримується С. Устименко. Він поділяє виборчі технології на зовнішні (або нормативні), виходячи зі створення та функціонування організаційно-правової інфраструктури виборів (виборчого законодавства, системи виборчих комісій, конфігурації

виборчих округів тощо); та внутрішні (або конкурентні) — технології в рамках окремої виборчої кампанії, які дозволяють кандидату на виборну посаду та його команді домогтися оптимального впливу на виборців для досягнення поставлених цілей [23]. Надане С. Устименко визначення «створенню організаційно-правової інфраструктури виборів» в якості технології, що вирішує завдання виборчої кампанії, є слушним, але С. Устименко не використовує термін «виборча інженерія», не обґрунтовуючи свою позицію.

Розуміння категорії «виборча інженерія» лише як однієї з виборчих технологій уявляється вузьким та не розкриває усіх суттєвих ознак цього явища. Адже претенденти на виборні посади заздалегідь проектують, конструюють свої виборчі кампанії, визначаються з прийомами та способами використання наявних у них ресурсів, з послідовністю дій на різних стадіях. Ця діяльність носить інженерний характер, оскільки визначає раціональний, науково обґрунтований алгоритм дій, сукупність виборчих технологій з метою отримання певного результату. Зазначене дає підстави для більш широкого трактування «виборчої інженерії» як практичної діяльності з конструювання виборчої кампанії та технологій її проведення з урахуванням наявних у претендентів на виборну посаду ресурсів та з метою отримання заданого політичного результату на виборах.

При такому підході виборча інженерія поєднує спільною метою (досягнення заданого політичного результату на виборах) два напрямки виборчо-інженерної діяльності: проектування — нормативне конструювання виборчого процесу та впровадження — реалізація виборчих технологій на практиці в межах виборчої кампанії.

У сфері виборчої інженерії представники суспільних наук опираються на різні теоретичні моделі, використовують різноманітний інструментарій і вирішують кожний своє практичне завдання. Конституційно-правову науку і практику, у першу чергу, цікавить правове забезпечення конструювання та засто-

сування технологій виборчої інженерії, їх відповідність вимогам легальності та легітимності. В очах громадськості виборчі технології здебільшого сприймаються виключно як маніпуляції, але технологічність виборчої сфери спрямована насамперед на її стандартизацію, раціоналізацію, забезпечення ефективності і не означає априорі неправовий характер технологій. В ідеалі, з точки зору юридичної науки, виборча інженерія — це синтез раціонально-технологічного та гуманістичного.

Визначайте значення слів і ви позбавите світ половини його оман, говорив Рене Декарт. Наведене дослідження не претендує на повну та вичерпну відповідь на запитання щодо значення поняття «виборча інженерія» і є лише першою спробою у цьому напрямку. Зміст та сутність виборчої інженерії, її місце в межах конституційно-правової науки залишаються дискусійними, але необхідність їх дослідження є безперечною.

Ключові слова: виборча інженерія, конституційна інженерія, виборчі технології.

Відсутність єдиного наукового підходу к терміну «виборча інженерія» актуалізує теоретичні дослідження в цій сфері. В межах конституційно-правової науки виборча інженерія є малодослідженим явищем, про що свідчить відсутність монографічних праць. Зазначений термін використовується стосовно виборчих кампаній та передбачає діяльність з їх конструювання з метою підвищення ефективності досягнення заданих політичних результатів. З точки зору конституційного права виборча інженерія має поєднувати раціонально-технологічні та гуманістичні складові, щоб не допустити нелегальності та нелегітимності отриманих результатів голосування.

Отсутствие единого научного подхода к термину «избирательная инженерия» актуализирует теоретические исследования в этой сфере. В рамках конституционно-правовой

науки избирательная инженерия является малоисследованным явлением, о чем свидетельствует отсутствие монографических работ. Указанный термин используется в отношении избирательных кампаний и предусматривает деятельность по их конструированию с целью повышения эффективности достижения заданных политических результатов. С точки зрения конституционного права избирательная инженерия должна объединять рационально-технологические и гуманистические составляющие, чтоб не допустить нелегальности и нелегитимности полученных результатов голосования.

The lack of a scientific approach to the term «electoral engineering» actualizes the theoretical research in this area. In the constitutional law science «electoral engineering» is deficiently research phenomenon, as evidenced by the lack of monographic works. The terms used for election campaigns and includes activities on designing election campaigns to improve efficiency achievement defined political results. From the standpoint of constitutional law electoral engineering should integrate rational-technological and humanistic components to prevent illegality and not the legitimacy of the results of voting.

Література

1. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова; Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова. — 4-е изд., доп. — М.: ООО «ИТИ Технологии», 2003. — С. 247.
2. Связи с общественностью как социальная инженерия / под ред. В. А. Ачкасовой, Л. В. Володиной. — С.Пб.: Речь, 2005 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pr-engineering.narod.ru/vvedenie.html>
3. Кошкина С. Г. Концепция «социальной инженерии» А. К. Гастева [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.istorya.ru/referat/referat2/1841.php>
4. Волков Е. Н. Что такое социальная инженерия? [Электронный ресурс].

— Режим доступа: <http://www.evolkov.net/soc.engineering/articles/What.is.soc.engineering.html>

5. Связи с общественностью как социальная инженерия / под ред. В. А. Ачкасовой, Л. В. Володиной. — С.Пб.: Речь, 2005 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pr-engineering.narod.ru/vvedenie.html>

6. Волков Е. Н. Что такое социальная инженерия? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://evolkov.net/soc.engineering/articles/What.is.soc.engineering.html>.

7. Назм Дж. Психология и психиатрия в США / пер. Л. В. Дубровиной и П. И. Войскупской. — М.: Прогресс, 1984 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/nahem01/txt02.htm>

8. Кордуэлл М. Психология от а до я: словарь-справочник / М. Кордуэлл. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/479/word/d1%ee%f6%e8%e0%eb%fc%ed%e0%ff+%e8%ed%e6%e5%ed%e5%f0%e8%ff>

9. Шинкевич В. Е. Политический маркетинг как разновидность политических технологий // Социально-гуманитарные знания. — 2004. — № 3. — С. 154.

10. Скрытые риски открытых списков: эксперты «Дня» — о вариантах голосования (Информационно-политический портал «Четвертая власть») [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://4vlada.net/partii-lidery/skrytye-riski-otkrytykh-spiskov>.

11. Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: навч.-метод. посіб. / В. М. Бебик. — К.: МАУП, 2001. — С. 68.

12. Хан Е. А. Избирательная система как элемент электоральной инженерии // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Политические науки». — 2003. — Т. 16, № 1. — С. 133.

13. Голосов Г. В. Методическое пособие по спецкурсу «Политические партии и электоральная политика» для факультета политических наук и социологии Европейского университета в Санкт-Петербурге [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.politstudies.ru/resources/4sp.htm>

14. Уфимский государственный авиационный технический университет. Конспект лекций по политологии [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.studfiles.ru/dir/cat26/subj525.html>.

15. Связи с общественностью как социальная инженерия : учеб. пособие / под ред. В. А. Ачкасовой, Л. В. Володиной. — С.Пб. : Речь, 2005 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.pr-engineering.narod.ru/vvedenie.html>

16. Халипов В. Ф. Кратология как система наук о власти : монография / В. Ф. Халипов. — М. : Республика, 1999 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/22713/>

17. Коматовский В. Н. Избирательная инженерия [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.vladizbirkom.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=650&Itemid=161&month=7&year=2010

18. Сартори Джованні. Порівняльна конституційна інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів : пер. з 2-го англ. вид. / Сартори Джаванні. — К. : АртЕк, 2001. — С. IX.

19. Савчин М. Політичні партії та виборчі системи: спроби конституційної інженерії у контексті сучасного конституціоналізму // Вісник Центральної виборчої комісії. — 2008. — № 3. — С. 62–63.

20. Norris P. Electoral Engineering: Voting Rules and Political behavior / P. Norris. — Cambridge University Press, 2004.

21. Полторак В. Політичний маркетинг та організація виборчих кампаній // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2002. — № 1. — С. 75.

22. Там само. — С. 72.

23. Устименко С. Новости российского рынка избирательных технологий // Власть. — 1999. — № 8. — С. 25.

УДК 342.534

О. Чепель,

к.ю.н., асистент кафедри міжнародного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ПАРЛАМЕНТАРІЇВ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: ПОРІВНЯЛЬНО- ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні не тільки у суспільній думці, але і на практиці є очевидним, що виконання провідної ролі, яка призначена Верховній Раді в конституційному механізмі державної влади, неможливе без досягнення відповідного рівня професіоналізму народних депутатів України. У цьому контексті стає зрозумілим, що модернізація і професіоналізація законодавчої діяльності у процесі еволюції українського парламентаризму за часів незалежності, незважаючи на неоднозначність процесу цієї еволюції, не могли не позначитись на персонально-

му складі парламентаріїв, оскільки здійснювалась з урахуванням зарубіжного досвіду, накопиченого у різних регіонах світу і, насамперед, у Європі. Безумовна і найважливіша цінність цього досвіду полягає в тому, що саме за допомогою механізмів парламентської демократії держави забезпечують найбільш сприятливі умови для вирішення актуальних проблем життєдіяльності та розвитку своїх народів.

Порівняльний аналіз основних характеристик народних депутатів України з депутатським корпусом парламентів